

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2023.9>**Р. С. Кірін***доктор юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник**Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень
імені В. К. Мамутова Національної академії наук України»**orcid.org/0000-0003-0089-4086***Р. Г. Ботвінов***доктор наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин та регіональних студій
Університету митної справи та фінансів
orcid.org/0000-0002-5865-2680***Т. О. Ревякіна***перший заступник директора
Дніпропетровського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС
orcid.org/0000-0001-8477-2267*

МЕТОДИКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ МІЛІТАРНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ШКОДИ

В статті досліджуються актуальні методико-правові проблеми, пов'язані зі сферою визначення екологічної шкоди і збитків, завданих довкіллю України збройною агресією. Зазначається, що при формуванні нормативно-правової бази регулювання відносин у сфері оцінки, визначення та компенсації екологічної шкоди і збитків, завданих громадянам України внаслідок російської збройної агресії, виходити з визначення базових елементів їх складу: постраждалі суб'єкти та постраждалі об'єкти.

В статті обґрунтовано, що шкода і втрати постраждалим суб'єктам є наслідком збройної агресії, якою завдано шкоди і втрат постраждалим об'єктам. Останні можуть зазнавати пошкодження, знищення, забруднення, засмічення, вичерпання, впливу викидів забруднюючих речовин, самовільного користування та інших надзвичайних екологічних ситуацій та дій, які причинили чи можуть спричинити зменшення запасів, погіршення умов існування, зниження якості та інші несприятливі явища внаслідок зміни фізичних і хімічних властивостей, зниження здатності до природного очищення, порушення режиму, з можливістю повного чи часткового відновлення їх кількісного та/чи якісного стану або неможливості такого відновлення. Для громадян екологічна шкода і збитки безпосередньо чи опосередковано впливають на життя, стан життєдіяльності та здоров'я. Очевидним є причинно-наслідковий зв'язок між збройною агресією, як причиною, що за наявності екологічної шкоди і втрат породжує наслідок – погіршення життя і здоров'я громадян, порушення їх конституційного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

В статті аргументовано, що використаний Міндовкілля механізм визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії РФ, заснований на концепції цивільно-правової відповідальності за майнову шкоду, уявляється не виправданим для оцінки та відшкодування екологічної шкоди. Без урахування специфіки економічної природи природних ресурсів достовірність чи належність доказів по таких провадженнях можуть бути поставлені під сумнів.

Ключові слова: екологічна шкода, збройний конфлікт, об'єктно-суб'єктний склад, методики визначення, причинно-наслідковий зв'язок, мілітарний вплив.

Kirin R. S., Botvinov R. G., Reviakina T. O. METHODOLOGICAL AND LEGAL PROBLEMS OF DETERMINING OF MILITARY ENVIRONMENTAL DAMAGE

The article examines the current methodological and legal issues related to the assessment of environmental damage and losses caused to the environment of Ukraine by armed aggression. It is noted that in forming the legal framework for regulating relations in the field of assessment, determination and compensation for environmental damage and losses caused to Ukrainian citizens as a result of Russian armed aggression, the author proceeds from the definition of the basic elements of their composition: affected subjects and affected objects.

The article substantiates that damage and losses to affected entities are a consequence of armed aggression which caused damage and losses to affected objects. The latter may be subject to damage, destruction, pollution, contamination, depletion, impact of pollutant emissions, unauthorized use and other environmental emergencies and actions that have caused or may cause a decrease in stocks, deterioration of living conditions, decrease in quality and other adverse phenomena due to changes in physical and chemical properties, reduction of the ability to natural purification, violation of the regime, with the possibility of full or partial restoration of their quantitative and or qualitative state or impossibility of such restoration. For citizens, environmental damage and losses directly or indirectly affect their lives, livelihoods and health. There is an obvious causal link between armed aggression as a cause, which, in the presence of environmental damage and losses, produces a consequence – deterioration of life and health of citizens, violation of their constitutional right to a safe environment for life and health.

The article argues that the mechanism used by the Ministry of Environment to determine the damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the RF, based on the concept of civil liability for property damage, seems to be unjustified for assessing and compensating environmental damage. Without taking into account the specific economic nature of natural resources, the reliability or relevance of evidence in such proceedings may be questioned.

Key words: environmental damage, armed conflict, object and subject composition, methods of determination, cause and effect relationship, military impact.

Постановка проблеми. За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України (далі – Міндовкілля) за час повномасштабного вторгнення Державна екологічна інспекція України (далі – Держекоінспекція) вже зафіксувала понад 2,5 тис. злочинів Російської Федерації (далі – РФ) проти українського довкілля. Сума нарахованих збитків на кінець жовтня 2023 р. становить 55 млрд євро [1].

Тож наразі перед Україною стоїть непросте завдання – змусити РФ у правовий, міжнародно визнаний спосіб заплатити за всі знищені природні ресурси та об'єкти, за зруйноване навколишнє природне середовище (далі – НПС), за негативні наслідки, обумовлені її екологічними злочинами. В цьому процесі вагоме місце посідають такі стадії як фіксація факту злочину, його кваліфікація, збір доказів, обрахунок збитків і шкоди на підставі правових приписів та легітимних методик, що у підсумку буде сприяти отриманню компенсацій, прискоренню відновлення довкілля, набуттю досвіду його судового захисту, в тому числі – міжнародного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економіко-правові проблеми визначення екологічної шкоди і збитків, завданих українському довкіл्लю були, є та ще довго будуть предметом уваги дослідників з багатьох галузей знань, адже її масштаби є безпрецедентними, а наслідки ще тривалий час будуть впливати як на громадян України так і на населення та території прикордонних країн і країн, що залежать від довкілевих ресурсів та продукції.

Звертаючи увагу на окремі з численних публікацій на цю тему відзначимо, зокрема, що М.М. Сірант розглядає екологічну шкоду як матеріальну шкоду, заподіяну державі, юридичним чи фізичним особам у результаті навмисного або необережного порушення правових екологічних вимог. Така шкода виражається у втраті життя або ушкодження здоров'я людини, втрату чи пошкодження природних об'єктів, деградації навколишнього середовища [2, с. 369–370]. В той же час

зазначена авторка вважає за доцільне закріпити легальне визначення поняття екологічної шкоди в законі «Про охорону навколишнього природного середовища» (далі – закон про НПС) та дати більш широке трактування визначення шкоди НПС. Відносно доктринальних підходів до поняття екологічної шкоди схожість полягає в тому, що безпосереднім об'єктом посягання визнається природа, а опосередкованим – здоров'я людини [2, с. 372].

При цьому дослідниця залишила поза увагою позицію Пленуму Верховного Суду України, яка, по суті, й визначає сукупний родовий об'єкт екологічних злочинів як [3]:

1) гарантоване Конституцією право громадян на безпечне довкілля;

2) суспільні відносини у сфері: 2.1) охорони й відтворення НПС; 2.2) раціонального використання природних ресурсів; 2.3) забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини.

Крім того, не можна не враховувати перелік об'єктів правової охорони НПС, які відповідно до положень ст. 5 закону про НПС [4], підлягають державній охороні і регулюванню використання на території України, а саме: НПС як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів; природні ресурси, ландшафти та інші природні комплекси; території та об'єкти природно-заповідного фонду України й інші території та об'єкти, визначені відповідно до законодавства України; здоров'я і життя людей. Останній об'єкт охороняється екологічними нормами від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки. Тобто не про який опосередкований статус цього об'єкта мова не може йти, адже право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди гарантоване ст. 50 Конституції України.

Інша річ, поняття «несприятлива екологічна обстановка» дійсно вимагає більшої конкретизації та офіційного тлумачення. При цьому за основу відповідної дефініції пропонується покласти розуміння терміну «несприятливі наслідки зміни клімату», що вживається у Рамковій конвенції

Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату [5], як зміни у фізичному середовищі або біоті, які викликаються зміною клімату, і дуже негативно впливають на: 1) склад, відновну здатність або продуктивність природних і регулюючих екосистем; 2) функціонування соціально-економічних систем; 3) здоров'я і добробут людини.

Важко погодитися із оптимізмом, викладеним у статті [6, с. 335], де автори спостерігають вкрай позитивну динаміку змін у сфері правового регулювання компенсації збитків довкіллю під час воєнного стану. Кабінет Міністрів України (далі – КМУ) затвердив і буде затверджувати, зважаючи на продуктивність цього органу, важливі підзаконні нормативно-правові акти у сфері екології з питання відшкодування шкоди, які надають можливість ефективно обрахувати завдані агресором збитки для скорішого їх відшкодування.

По-перше, в Україні наразі відсутній законодавчий акт, яким би регулювалися зазначена група відносин, тому розвиток підзаконного рівня цього інституту екологічного законодавства є вимушеним і не завжди коректним. По-друге, КМУ затвердив загальний Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії, а розробку і затвердження методик, передбачених цим Порядком, доручено міністерствам, іншим центральним та місцевим органам виконавчої влади, затвердженням КМУ.

Заслуговує на підтримку позиція К.А. Козмуляка, який вважає, що з метою збереження довкілля в прийнятному стані, забезпечення екологічної безпеки та формування передумов для ефективної відбудови України необхідним є [7, с. 178]: дотримання вимог міжнародних актів, спрямованих на охорону довкілля або окремих його компонентів як під час воєнних дій, так і у післявоєнний період; чітка фіксація порушень норм чинного законодавства України та міжнародних актів у цій сфері; ретельна оцінка завданих збитків та притягнення винних до юридичної відповідальності тощо.

Окремі актуальні проблеми визначення мілітарної екологічної шкоди на рівні міст України розглядалися й на монографічному рівні [8].

Отже, попри достатньо представницьку кількість досліджень з питань, пов'язаних із завданням шкоди українському довкіллю та його визначенням, вони продовжують залишатися актуальними маючи немалий потенціал для подальших наукових пошуків.

Метою статті є аналіз актуальних проблем методико-правового забезпечення відносин у сфері визначення об'єктно-суб'єктного складу і причинно-наслідкового зв'язку між мілітарним впливом й екологічною шкодою та втратами, завданих довкіллю України збройною агресією.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння складу загального об'єкту, відносно якого відбувається мілітарний екологічний вплив, а саме – довкілля, пропонується використовувати дефініції, наявні як у національному, так і європейському законодавстві, як то:

1) «довкілля» означає води (в тому числі ґрунтові, поверхневі, перехідні, прибережні і морські), осади, ґрунти, повітря, землі, дикі види фауни і флори, та будь-який взаємозв'язок між ними і будь-який їх взаємозв'язок із іншими живими організмами [9];

2) довкілля – земля, надра, ґрунти, поверхневі і підземні води, атмосферне повітря, рослинний, тваринний світ, ландшафти, інші природні території та об'єкти, озоновий шар атмосфери і навколоземний космічний простір, а також об'єкти, створені людиною для забезпечення потреб суспільства [10].

В якості дієвого механізму розв'язання окреслених проблем пропонується виходити з визначення базових категорій, що є засадничими для наведених вище. Такими уявляються:

1) постраждалі суб'єкти, яким завдано шкоди і збитків внаслідок збройної агресії РФ: 1.1) громадяни України; 1.2) іноземці або особи без громадянства; 1.3) суб'єкти господарювання незалежно від організаційно-правової форми та форми власності; 1.4) державні або комунальні установи, організації; 1.5) органи державної влади та органи місцевого самоврядування; 1.6) держава Україна;

2) постраждалі об'єкти, яким завдано шкоди і втрат внаслідок збройної агресії РФ – довкілля: 2.1) водні ресурси (в тому числі ґрунтові, поверхневі, перехідні, прибережні і морські); 2.2) земельні ресурси (земельні ділянки, ґрунти); 2.3) георесурси (корисні копалини, підземні споруди); 2.4) атмосферне повітря; 2.5) лісовий фонд, рослинний світ (в тому числі дикі види флори); 2.6) тваринний світ (в тому числі дикі види фауни); 2.7) природно-заповідний фонд.

При цьому шкода і втрати постраждалим суб'єктам є наслідком шкоди і втрат, завданих постраждалим об'єктам. Якщо останні можуть зазнавати пошкодження, знищення, забруднення, засмічення, вичерпання, впливу викидів забруднюючих речовин, самовільного користування та інших надзвичайних екологічних ситуацій та дій, які причинили чи можуть причинити зменшення запасів, погіршення умов існування, зниження якості та інші несприятливі явища внаслідок зміни фізичних і хімічних властивостей, зниження здатності до природного очищення, порушення режиму, з можливістю повного чи часткового відновлення їх кількісного та/чи якісного стану або неможливості такого відновлення. То, наприклад, для громадян екологічна шкода і збитки безпосередньо чи опосередковано впливають на їх

життя, стан життєдіяльності та здоров'я. Тобто, в даному випадку очевидним є причинно-наслідковий зв'язок між збройною агресією (руйнівним впливом бойових дій, терористичних актів, диверсій, ракетно-бомбових ударів), як причиною, що за наявності екологічної шкоди і втрат, породжує наслідок – погіршення життя і здоров'я громадян, порушення їх конституційного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Україна, безумовно, наполягатиме на залученні міжнародних експертів до фіксації та оцінки обсягів екологічної шкоди для НПС. При цьому Україна усвідомлює, що для притягнення РФ до відповідальності за вчинені екологічні злочини та покладення на неї зобов'язання компенсувати екологічні збитки, а також з метою недопущення здійснення внаслідок злочинних дій РФ екологічних катастроф на території України, необхідно здійснювати фіксацію та документування вчинених злочинів проти довкілля за участі незалежних міжнародних організацій задля формування доказової бази щодо кожного з таких злочинів відповідно до вимог міжнародних незалежних комісій (наприклад Компенсаційної комісії Організації Об'єднаних Націй) або судових органів [11].

Відомо, що загальними умовами відповідальності за завдану шкоду є наявність такої шкоди, тож для позивача у судових провадженнях про відшкодування екологічної шкоди, важливо довести: 1) наявність та розмір шкоди, завданої довкіллю; 2) факти протиправних дій РФ, які вчиняються на території України та які спричинили шкоду довкіллю; 3) причинно-наслідковий зв'язок між збройною агресією та завданою екологічною шкодою.

З метою звернення громадян та юридичних осіб з повідомленнями та результатами фіксації злочинів РФ завданих довкіллю, при Міндовкілля працює гаряча лінія, де можна: а) отримати загальну інформацію про стан НПС; б) оформити за допомогою операторів скарги та повідомлення про порушення природоохоронного законодавства; в) отримати швидко скориставшись експрес-чатом на сайті Міндовкілля.

Також створено Оперативний штаб при Держекоінспекція для формування єдиного реєстру збитків, заподіяних довкіллю внаслідок вторгнення РФ на територію України. Для збільшення ефективності роботи Штабу створено спеціальний сайт для отримання відповідної інформації. Свідки екологічних злочинів можуть повідомляти Оперативний штаб будь-яким зручним способом (телефон гарячої лінії, чат-бот у Telegram, e-mail або заповнити онлайн-форму на вебсайті Штабу). Інформація, про яку необхідно повідомляти Штабу, – це дані про виникнення надзвичайних ситуацій, дані про пошкодження, руйнування чи зупинку діяльності очисних споруд, що очищують

стоки перед скиданням у водні об'єкти – водоканали, промислові об'єкти, дані про руйнування дамб полів фільтрації та витік відходів на рельєф місцевості, займання (горіння, тління) місць видалення відходів – сміттєвих полігонів, пошкодження ґрунтового покриву, горіння, рубка лісів – особливо на територіях природо-заповідного фонду тощо [12].

Екологічна громадськість також проявляє високу активність у цьому питанні. Зокрема, МБО «Екологія-Право-Людина» анонсувало збір даних про злочини РФ проти природи України під час війни [13].

Центр екологічних ініціатив «Екодія» з 24 лютого 2022 р., після початку повномасштабної війни РФ проти України, веде моніторинг випадків потенційної шкоди довкіллю, спричинених російською агресією. Це потрібно, аби українці та українки могли бачити потенційний вплив війни на довкілля, а українська влада розуміла завдану природі шкоду. Усі ці випадки показують, як важливо враховувати збереження довкілля у процесах відновлення та керуватися при цьому Зеленими принципами. Ці дані допоможуть планувати майбутні дослідницькі місії зі встановлення фактів погіршення стану або знищення нашої природи. Злочини проти довкілля теж є частиною воєнних злочинів. Згідно з Женевською конвенцією, «заборонено застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довготривалої і серйозної шкоди НПС» [14].

Громадська спілка «Досить труїти Кривий Ріг» з кінця лютого 2022 р. працює разом із Міндовкілля та Держекоінспекцією з метою допомогти фіксувати та аналізувати злочини проти довкілля шляхом збору та систематизації інформацію про екологічні злочини проти довкілля у Дніпропетровській та сусідніх областях [15].

Щоб колись отримати за все це компенсацію від РФ, позиватися у міжнародні суди, уже зараз треба об'єктивно оцінити збитки, аби потім у суду не буди питань і підстав відмовити Україні. Нині фіксують та вираховують збитки від наслідків війни Держекоінспекція разом з Міндовкілля. Роблять це за новими методиками, адже досвіду підрахунку збитків довкіллю у таких масштабах не мала жодна країна світу [16].

Дійсно, Міндовкілля працює над тим, щоб кожний агресор у майбутньому чітко знав – руйнувати довкілля у будь-якому куточку планети це дорого і доведеться платити. При цьому, німецькі колеги надаватимуть підтримку уряду України у зборі доказів про екологічні злочини РФ на підставі Меморандум про співробітництво, підписаного на полях Міжнародної конференції «*United for Justice. United for Nature*», адже Німеччина –

це професіонали з великим досвідом судових розслідувань, спорів і міжнародного арбітражу [1].

В той же час неоднозначно сприймається повідомлення Міндовкілля про співпрацю з Німеччиною над методологією оцінки шкоди довкіллю внаслідок війни, підтримку Уряду України у зборі доказів про екологічні злочини РФ, реалізацію пілотних проєктів за повним треком: від фіксації таких злочинів до визначення збитків та підготовки позовів. У такому випадку виникає питання про сприйняття міжнародними інституціями сум екологічних збитків, підрахованих за затвердженими вітчизняними методиками.

На думку Держекоінспекції головні проблеми методичного забезпечення визначення екологічної шкоди полягає в тому, що природоресурсні методики, за якими нараховані та продовжують нараховуватися матеріальні збитки, мають бути визнані міжнародною спільнотою та якомога швидше верифіковані відповідними міжнародними організаціями, аби Україна могла стягнути репарації з країни-агресора за всю завдану довкіллю шкоду та збитки.

Паралельно Офіс генпрокуратура України відкриває кримінальні провадження за фактом злочинів екоциду. Розслідують вже 104 справи. Але поки механізму, як реально притягнути винних до відповідальності, немає. Прокурори припускають, що екологічні злочини росіян розглядатиме Міжнародний спецтрибунал. Але зараз є питання до методик, за якими Україна обраховує збитки довкіллю внаслідок війни. Ці докази провини РФ, і всі цифри мають бути об'єктивними, а способи підрахунку – доскональними. Ймовірно, суду треба буде показати, яка екологічна ситуація була, наприклад, на місці влучання ракети до війни. А таких даних по кожному клаптику землі в нас немає. Але можна підійти з іншого боку і порахувати, наскільки погіршилося наш рівень життя від початку повномасштабного вторгнення [16].

У свою чергу, Європейський соціально-економічний комітет ЄС (*The European Economic and Social Committee, EESC*, далі – ЕСЕК) закликав запровадити кримінальну відповідальність за злочин екоциду, наголошуючи, що РФ скоїла його під час вторгнення в Україну. В ухваленому ЕСЕК висновку щодо права на здорове довкілля в ЄС, зокрема в контексті війни в Україні, йдеться про криміналізацію дій РФ відповідно до європейського законодавства, тобто визнання екоциду кримінальним злочином за законодавством ЄС, що допоможе притягнути РФ до відповідальності за дії в Україні та запобігти подібним екологічним катастрофам у майбутньому. Також ЕСЕК закликав ЄС задокументувати й оцінити наслідки вторгнення РФ на довкілля для юридичного захисту НПС й створення основи для екологічно й соціально справедливого

повоєнного відновлення, яке б відповідало міжнародним стандартам [17].

Натомість Н. Семчук вважає, що з точки зору кримінального права, визначення розміру екологічної шкоди має прикладне значення – він має велике значення як при кваліфікації певних дій як окремого екологічного кримінального правопорушення (далі – ЕКП), вчиненого в результаті бойових дій, так і при кваліфікації інших ЕКП, за критерієм завданої шкоди (куди потрібно включати і екологічну шкоду), так і при відшкодуванні завданих збитків, в тому числі за рахунок репарацій. У таких випадках за критерій криміналізації слід приймати не величину заподіяної шкоди, а величину впливу на НПС, яка визначається кількістю шкідливих речовин, що викидаються в море, річку та атмосферу. Тож, під час збройної агресії проти України державі наноситься масована екологічна шкода, принципово відмінна від шкоди, заподіяної у мирний час. Для пришвидшення розслідування ЕКП, де шкода є елементом ЕКП, доцільним є запровадження таксового методу. Вже сьогодні доцільно починати дискусії між фахівцями щодо розробки та затвердження відповідних такс, щоб полегшити розслідування ЕКП вже завтра. У той же час, звісно, методики визначення екологічної шкоди при кваліфікації ЕКП, вчинених під час збройної агресії проти України, не повинно обмежуватися таксами. Адже не можливо при формуванні такс врахувати всю унікальність кожного природного об'єкту та всі унікальні обставини вчинення конкретного ЕКП [18, с. 35].

Надзвичайно важливою в аспекті захисту екологічних прав громадян є правова позиція Верховного Суду України у постанові визнав, що суди першої та апеляційної інстанцій не врахували суттєвих факторів, зокрема те, що позивач є членом територіальної громади та має право на захист своїх прав та інтересів. Зокрема у постанові зазначено, що позови, які стосуються охорони довкілля, мають особливе значення. В таких справах увага повинна бути спрямована не на питання про право позивача звернутися до суду, а на екологічну та правову сутність справи. Відзначено, що громадянин, який звертається до суду з позовом щодо охорони довкілля, фактично реалізує свої правомочності, які надані йому національним законодавством та Орхуською Конвенцією [19]. Враховуючи це, Верховний Суд України зазначив, що, якщо порушення норм природоохоронного законодавства виявлено, наслідком розгляду справи має бути запобігання або припинення незаконного заподіяння шкоди природі [20].

Як зазначено у доповіді Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні збройний конфлікт в Україні має руйнівні наслідки на різних рівнях, особливо для окремих

осіб, громад, суспільства, довкілля та економіки України [21].

Однак, оцінюючи екологічну шкоду, завдану Україні війною, західні донори та фінансові установи матимуть труднощі з узгодженням українських методів оцінки екологічних збитків із загальноприйнятими методами. Наприклад, український уряд використовує методіку, яка ґрунтується на недоотриманих доходах від зборів, податків та інших регуляторних платежів за забруднення, спричинене комунальними та промисловими викидами. Разом це \$ 52 млрд або приблизно 2 трлн грн за рік війни. Ця цифра значно відрізняється від наведеної у Другій швидкій оцінці збитків та потреб (*Rapid Damage and Needs Assessment 2, далі – RDNA2*), проведеної Світовим банком у координації з ЄС та українським урядом, яка охоплює повний рік неспровокованої та невинуватої агресії РФ проти України, з 24 лютого 2022 р. по 24 лютого 2023 р. За оцінками RDNA2, збитки, завдані довкіллю та лісовому господарству, становлять близько \$ 2 млрд [22].

Слід відзначити, що в основу існуючого методичного забезпечення процедури визначення екологічної шкоди і втрат, завданих збройною агресією, закладена методологія, яка ґрунтується на концепції цивільної відповідальності за традиційну шкоду – реальні економічні збитки (у вартісному виразі), пошкодження майна, тілесні ушкодження, упущена вигода, витрати, необхідні для відновлення майна та майнових прав, що зазнали руйнівного впливу. Водночас прийняті методіки не враховують міжнародні принципи та рекомендації щодо оцінки шкоди довкіллю таких організацій та актів, як Європейське агентство з охорони навколишнього середовища (*The European Environment Agency, далі – ЕЕА*), Агентство з охорони навколишнього середовища США (*U.S. Environmental Protection Agency, US EPA*), Агентство США з міжнародного розвитку (*The United States Agency for International Development, USAID*), Мережа ЄС з імплементації та правозастосування екологічного права (*The European Union Network for the Implementation and Enforcement of Environmental Law, IMPEL*), Всесвітня організація охорони здоров'я (*The World Health Organisation, WHO*), Національна стратегія США щодо обліку природного капіталу (*U.S. National Strategy on Natural Capital Accounting*), Директива 2004/35/ЄС про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди (*Directive 2004/35/CE on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage*) тощо.

Зокрема, остання розрізняє три типи «чистої екологічної шкоди» [23]:

1) шкода, завдана біологічним видам та природним ареалам, що перебувають під охороною, зокрема, будь-яка шкода, що значною мірою впливає на запровадження або підтримку сприятливого стану збереження таких природних ареалів або біологічних видів (розмір наслідків такої шкоди оцінюється відносно вихідного стану);

2) шкода, що вражає водні ресурси, зокрема, шкода, що значною мірою негативно впливає на екологічний, хімічний або морфологічний стан або екологічний потенціал зазначених водних ресурсів;

3) пошкодження ґрунтів, зокрема будь-яке зараження ґрунтів, що викликає ризик значних негативних наслідків для здоров'я людини від безпосереднього або опосередкованого проникнення у поверхню або в ґрунт речовин, препаратів, організмів або мікроорганізмів.

При цьому у ЕЕА наголошують про необхідність встановлювати причинно-наслідковий зв'язок між діяльністю та шкодою за схемою D (*Driving forces, рушійна сила*) → P (*Pressures, тиск*) → S (*State, стан*) → I (*Impacts, вплив*) → R (*Responses, реакція*) (далі – DPSIR). Структура DPSIR забезпечує загальний механізм для аналізу екологічних проблем. Рушійні сили, такі як промисловість і транспорт, створюють тиск (навантаження) на довкілля, наприклад забруднюючі викиди, які потім погіршують його стан, який, як наслідок, впливає на здоров'я людини та екосистеми, змушуючи суспільство реагувати різними політичними заходами, такими як правила, інформація та податки, що можуть бути спрямовані на будь-яку іншу частину системи.

Система DPSIR корисна для опису взаємозв'язків між джерелами та наслідками екологічних проблем. Проте для того, щоб краще зрозуміти їхню динаміку, корисно також зосередитися на зв'язках між елементами DPSIR. Наприклад, взаємозв'язок між «D» і «P» за видами економічної діяльності є функцією екологічної ефективності технології та пов'язаних з нею систем, що використовуються. Причому менша кількість «P» походить від більшої кількості «D», якщо екологічна ефективність покращується. Аналогічно, зв'язок між впливом на людину або екосистеми та «S» залежить від пропускну здатності та порогових значень для цих систем. Чи «відреагує» суспільство на впливи, залежить від того, як ці впливи сприймаються та оцінюються; а результати реакції «R» на «D» залежать від ефективності реагування [24].

Тож, використаний Міндовкілля механізм визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії РФ, заснований на концепції цивільно-правової відповідальності за майнову шкоду, уявляється невинуватим для оцінки та відшкодування екологічної шкоди.

Без урахування специфіки економічної природи природних ресурсів достовірність чи належність доказів по таких провадженнях можуть бути поставлені під сумнів. Мова йде як про документи – аналітичний звіт, акт оцінки збитків, звіт про оцінку збитків так і про висновки експертів. До того ж, останні не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, тому незгода з висновком експерта може бути вмотивована з підстав невідповідності використаних при цьому методик міжнародним стандартам.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз сучасного рівня урегульованості відносин у сфері визначення екологічної шкоди, завданої Україні збройною агресією, дав підстави для таких узагальнень:

1. Запропоновано при формуванні нормативно-правової бази регулювання відносин у сфері оцінки, визначення та компенсації екологічної шкоди і збитків, завданих громадянам України внаслідок російської збройної агресії, виходити з визначення базових елементів їх складу: 1) постраждали суб'єкти: 1.1) громадяни України; 1.2) іноземці або особи без громадянства; 1.3) суб'єкти господарювання незалежно від організаційно-правової форми та форми власності; 1.4) державні або комунальні установи, організації; 1.5) органи державної влади та органи місцевого самоврядування; 1.6) держава України; 2) постраждали об'єкти – довкілля: 2.1) водні ресурси (в тому числі ґрунтові, поверхневі, перехідні, прибережні і морські); 2.2) земельні ресурси (земельні ділянки, ґрунти); 2.3) георесурси (корисні копалини, підземні споруди); 2.4) атмосферне повітря; 2.5) лісовий фонд, рослинний світ (в тому числі дикі види флори); 2.6) тваринний світ (в тому числі дикі види фауни); 2.7) природно-заповідний фонд.

2. Обґрунтовано, що шкода і втрати постраждалим суб'єктам є наслідком збройної агресії, якою завдано шкоди і втрат постраждалим об'єктам. Останні можуть зазнавати пошкодження, знищення, забруднення, засмічення, вичерпання, впливу викидів забруднюючих речовин, самовільного користування та інших надзвичайних екологічних ситуацій та дій, які причинили чи можуть причинити зменшення запасів, погіршення умов існування, зниження якості та інші несприятливі явища внаслідок зміни фізичних і хімічних властивостей, зниження здатності до природного очищення, порушення режиму, з можливістю повного чи часткового відновлення їх кількісного та/чи якісного стану або неможливості такого відновлення. Для громадян екологічна шкода і збитки безпосередньо чи опосередковано впливають на життя, стан життєдіяльності та здоров'я. Очевидним є причинно-наслідковий зв'язок між збройною агресією, як причиною, що за наявності

екологічної шкоди і втрат, породжує наслідок – погіршення життя і здоров'я громадян, порушення їх конституційного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

3. Аргументовано, що використаний Міндовкілля механізм визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії РФ, заснований на концепції цивільно-правової відповідальності за майнову шкоду, уявляється невинуватим для оцінки та відшкодування екологічної шкоди. Без урахування специфіки економічної природи природних ресурсів достовірність чи належність доказів по таких провадженнях можуть бути поставлені під сумнів. Йдеться як про документи – аналітичний звіт (проведення аналітичної оцінки збитків), акт оцінки збитків (проведення стандартизованої оцінки), звіт про оцінку збитків (проведення незалежної оцінки збитків) так і про висновки експертів (проведення судової експертизи). До того ж, останні не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, тому незгода з висновком експерта може бути вмотивована з підстав невідповідності міжнародним стандартам методичного забезпечення, що використовувалося в процесі підготовки висновку.

Література

1. Німеччина надаватиме допомогу Україні у зборі доказів про екологічні злочини рф (23.10.2023). URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/2052145-nimechchina-nadavatime-dopomogu-ukrayini-u-zbori-dokaziv-pro-ekologichni-zlochini-rf> (дата звернення: 24.10.2023).
2. Сірант М.М. Адміністративно-правова характеристика діяльності органів публічної влади щодо забезпечення екологічної безпеки в умовах глобалізаційних викликів: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07; Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2021. 509 с.
3. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 р. № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text> (дата звернення: 24.10.2023).
4. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 24.10.2023).
5. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату: Міжнародний документ від 09.05.1992 р. (ратифіковано законом № 435/96-ВР від 29.10.1996 р.). *Офіційний вісник України*. 2012. № 83, ст. 3381.
6. Квашук Д.О., Войтенко А.І. Актуальні питання правового регулювання компенсації екологічної шкоди, завданої війною рф проти України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 333–336. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/77>
7. Козмуляк К.А. Правове регулювання охорони довкілля під час збройних конфліктів на прикладі України. Том 1 № 73 (2022): *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. С. 174–180. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.28>
8. Кірін Р.С. Актуальні проблеми урбоекологічного права: монографія. *НАН України. Державна устано-*

ва «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України». Київ, Дніпро: Журфонд, 2023. 351 с. DOI: <https://doi.org/10.35668/978-617-14-0043-6>

9. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 1107/2009 від 21 жовтня 2009 р. щодо введення в обіг засобів захисту рослин і про скасування директив Ради 79/117/ЄЕС і 91/414/ЄЕС : Міжнародний документ. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 2009 / L 309 /, стор. 1.

10. Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією : Закон України від 1 грудня 2022 р. № 2804-IX (введення в дію відбудеться 29.06.2024 р.). *Офіційний вісник України*. 2023. № 2, ст. 84.

11. Про Звернення Верховної Ради України до Генеральної Асамблеї ООН, Програми ООН з навколишнього середовища, Європейського Парламенту, Європейської Комісії, парламентів та урядів держав – членів Генеральної Асамблеї ООН щодо утворення спеціальної екологічної моніторингової місії для фіксації екологічної шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії РФ на території України : Постанова Верховної Ради України від 20.09.2022 р. № 2594-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 77, ст. 4633.

12. Марина Кривда. Усі заподіяні нашому довіллію збитки ворог має обов'язково відшкодувати (25.05.2022). URL: <http://www.golos.com.ua/article/360514> (дата звернення: 24.10.2023).

13. МБО «Екологія-Право-Людина» починає збір даних про злочини РФ проти природи України (03.03.2022). URL: <http://epl.org.ua/announces/mbo-ekologiya-pravo-lyudyna-pochynaye-zbir-danyh-pro-zlochyny-rf-proty-pryrody-ukrayiny/> (дата звернення: 24.10.2023).

14. Випадки потенційної шкоди довіллію, спричинені російською агресією. Інтерактивна мапа. URL: <https://ecoaction.org.ua/warmap.html> (дата звернення: 24.10.2023).

15. ГС «Досить труїти Кривий Ріг». Співпраця з органами влади. URL: <https://dtkr.com.ua/> (дата звернення: 24.10.2023).

16. Наталія Кулик. РФ завдала довіллію збитків на 2 трлн грн: чи є шанс покарати за екоцид й отримати компенсацію (15.04.2023). URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20230415-rf-zavdala-dovkilliyu-zbytktiv-na-2-trln-grn-chy-ye-shans-pokaraty-za-ekocyjd-j-otrymaty-kompensacziyu/> (дата звернення: 24.10.2023).

17. EESC: Russia's actions amount to ecocide, prompting calls for criminalisation under EU law. (05.05.2023). URL: <https://www.eesc.europa.eu/en/news-media/news/eesc-russias-actions-amount-ecocide-prompting-calls-criminalisation-under-eu-law> (дата звернення: 24.10.2023).

18. Семчук Н.О. Особливості відшкодування екологічної шкоди, завданої під час збройної агресії проти України. *Проблематика документального оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії РФ* : тези наук.-практ. конф. (м. Харків, 22.06.2022 р.). Харків : НІОУ ім. Я. Мудрого, 2022. С. 33–36. URL: <https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/> (дата звернення: 24.10.2023).

19. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція), Міжнародний документ ООН від 25.06.1998 р. (ратифіковано законом № 832-XIV від 06.07.1999 р.). *Офіційний вісник України*. 2010. № 33, ст. 1191.

20. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 18.05.2023 у справі № 759/23414/20. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/111078327?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03 (дата звернення: 24.10.2023).

21. Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні. (15.03.2023). URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/A_HRC_52_62_UA.pdf (дата звернення: 24.10.2023).

22. Андрій Демиденко, Євген Стахів. Як правильно рахувати екологічні збитки України від війни? (09.05.2023). URL: <https://voxukraine.org/yak-pravylny-rahuvaty-ekologichni-zbytky-ukrayiny-vid-vijny> (дата звернення: 24.10.2023).

23. Directive 2004/35/CE of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage. *Official Journal of the European Union*, Vol. 47. L 143, 30 April 2004.

24. Technical report № 25/1999. *Environmental indicators Typology and overview*. European Environment Agency. (07.09.1999). URL: <https://www.eea.europa.eu/publications/TEC25> (дата звернення: 24.10.2023).